

Mihai-Octavian Groza

**DIN ISTORIA MAI PUȚIN CUNOSCUTĂ A
MARELUI RĂZBOI. INSTIȚUIREA „GRANIȚEI
CULTURALE”, ARESTAREA, ÎNCARCERAREA ȘI
DEPORTAREA PREOȚILOR ROMÂNI
TRANSILVĂNENI ÎN UNGARIA (1916-1918)***

**From the less known History of the Great War. The
Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration
and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in
Hungary (1916-1918)**

Mihai-Octavian GROZA

Abstract: *The First World War, besides the chaos, the mess, the devastation and many other, also led to problems connected with to a refugees, the hospitalized people, prisoners of war, phenomenon that can only be understood through the differences between the different admission systems. Careful supervision, concentration, admission and civil deportation, that were thought by the decision makers as necessary in sustaining the war efforts, it became in the war years a usual practice. By far, the most illustrative case is the one of Austro-Hungarian monarchy where, even before the outburst, there were plans and regulations made in the exceptional, in the regions populated by diverse nationalities, authorities to be able to oversee, restrict, censorship their activity. Of course, in Transylvania, as a part of Hungaria, this policy was present, starting with 1907, when Antal Huszár, official in the political section of the govern in Budapest, published a book, specially for the govern members, under the name of Black Book, in which the author presents all „Daco-Romans”, priests and common people, that would be enrolled in the case of an war in the region. Starting from this, we will try in our paper to analyze from the point of view of cultural history, an incident almost unknown in the history of Transylvania (Transylvania, Banat, Crișana and Maramureș), that happened between 1916-1918. We are talking about the arrest, incarceration and deportation of the Romanian priests in west of Hungaria.*

Keywords: First World War, Transylvania, cultural border, priests, incarceration, deportation.

Primul Război Mondial, prin haosul, dezordinea, pierderile și distrugerile provocate, printre altele, a adus după sine și problema refugiaților, internaților și a prizonierilor de război, cheia înțelegerii acestui fenomen rezidând în analizarea diferitelor sisteme de internare. A scoate soldați din luptă, capturarea de prizonieri pentru a slăbi forța combativă a inamicului era scopul oricărui război, iar deplasarea populației din zona fronturilor spre interiorul țării nu constituiau un element de noutate pentru

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

niciuna dintre părțile combatante,¹ pe când supravegherea atentă, concentrarea, internarea și deportarea civililor, socotită de factorii decizionali necesară pentru susținerea efortului de război, a devenit în anii Marelui Război o practică uzuală.² De departe, cel mai reprezentativ caz este acela al monarhiei austro-ungare unde, încă înainte de izbucnirea conflictului, s-au elaborat planuri și regulamente pentru ca, în cazuri excepționale, în zonele locuite de naționalități, autoritățile să poată supraveghea, restrânge, cenzura sau obstrucționa activitatea acestora.³ Firește că Transilvania, ca parte componentă a Ungariei, nu a fost ocolită, încă din anul 1907 Antal Huszár,⁴ funcționar al secției politice din guvernul de

* Prezentul studiu face parte dintr-un șir de cercetări, demarate începând cu anul 2015: Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015, 314 p.; Mihai-Octavian Groza, „Un cleric cărturar astrict uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca (1878-1947). Viața, activitatea și opera”, în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015, pp. 614-630; Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, „Un colaborator destoinic și „prim sfetnic” al episcopului Nicolae Ivan: protopopul cărturar Sebastian Stanca (1878-1947)”, în *Tabor*, an X, număr 2, 2016, pp. 86-106.

¹ Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit (1914-1918)*, traducere de Cristina Popescu, Elena-Tudora Duță, îngrijirea ediției și prefață de Florin Țurcanu, București, Editura Corint, 2014, p. 97; Doru Dumitrescu, Mihai Manea, Mirela Popescu, *Mica enciclopedie a Marelui Război (1914-1918)*, București, Editura Corint Educațional, 2014, pp. 146-148; Ioan Bolovan, „Război și pace sau despre influența violenței și a politicilor demografice asupra populației la sfârșitul secolului al XIX-lea și în primele decenii ale secolului XX”, în volumul *Populație și societate. Studii de demografie istorică a Transilvaniei (secolele XV/III-XX)*, coordonat de Ioan Bolovan, Corneliu Pădurean, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2003, pp. 333-334.

² Annette Becker, „Captive civilians”, în *The Cambridge History of The First World War, volum III, Civil Society*, editat de Jay Winter, Cambridge, Cambridge University Press, 2014, p. 257.

³ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania. Familie, moralitate și raporturi de gen*, Cluj-Napoca, Editura Școala Ardeleană, 2015, pp. 33-34.

⁴ După prezentarea în fața membrilor guvernului maghiar, cartea, publicată în doar 25 de exemplare, urma să fie distrusă. Câteva copii au supraviețuit, un exemplar aflându-se și la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga” din Cluj-Napoca, Secția Colecții Speciale (*A Magyarországi Románok-Bizalmas*

Mihai-Octavian Groza

la Budapesta, publicând o carte, destinată exclusiv membrilor guvernului, intitulată *Cartea neagră*, în paginile căreia autorul îi prezintă pe toți „daco-românii”, preoți și mireni, care urmau a fi încarcerați în cazul izbucnirii unui conflict în zonă.⁵ Pornind de la aceste coordonate vom încerca, pe parcursul demersului nostru, să analizăm, din perspectiva istoriei culturale, fațetele unui episod aproape necunoscut din istoria Transilvaniei (înțeleasă în sens larg, cuprinzând Transilvania, Banatul, Crișana și Maramureșul), consumat în intervalul cronologic 1916-1918 și anume ridicarea, încarcerarea și deportarea preoților români în vestul Ungariei, având ca principal suport documentar mărturiile culese și publicate în perioada interbelică de preoții Sebastian Stanca, Romulus Cândea și Grigore N. Popescu,⁶ precum și alte texte memorialistice.

Pe fondul desfășurării Primului Război Mondial, al intrării Regatului României în război de partea Triplei Înțelegeri, al ofensivei trupelor române în Transilvania (începută în noaptea dinspre 14/27 spre 15/28 august 1916), campanie soldată însă cu un eșec datorită înfrângerilor suferite de români pe frontul de sud,⁷ al derutei și al panicii provocate de trupele române în rândul maghiarilor și sașilor,⁸ respectiv a euforiei trăite de românii transilvăneni,⁹ autoritățile austro-ungare au dispus, prin ordinul

Használatára-Munkatársak közreműködésével, írta Huszár Antal, M. Kir. Bélygyminiszteri Fordító, Budapest, 1907, 963 p.+XXIV illustrations).

⁵ Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, Oradea, Tipografia Diecezană, 1926, pp. 92-93.

⁶ Reunite de curând, în cadrul variantei adăugite a lucrării preotului Sebastian Stanca, *Contribuția preoției române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului (1916-1919)*, ediție, studiu introductiv, note și indici de Mihai-Octavian Groza, Mircea-Gheorghe Abrudan, Deva/Cluj-Napoca, Editura Episcopiei Devei și Hunedoarei/Editura Argonaut, 2015.

⁷ Pentru mai multe date legate de participarea României la Primul Război Mondial a se vedea excelenta lucrare semnată de istoricul Glenn E. Torrey, *România în Primul Război Mondial*, traducere de Dan Criste, București, Editura Meteor Publishing, 2014.

⁸ Emil Sigerus (ed.), *Aus der Rumänenzeit. Ein Gedenkbuch an sturmbelegte Tage. Zugunsten der siebenbürgisch-sächsischen Kriegswitwen und-weisen*, Hermannstadt, Druck und Verlag von Joseph Drotleff, 1917.

⁹ A se vedea în acest sens edițiile „Gazetei de Transilvania” din august-septembrie 1916 care descriu atmosfera primirii trupelor române de către brașoveni, adresele de salut și sentimentele de bucurie exprimate de diferiți români ardeleni față de armata română. Detalii la: Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România, 1 decembrie 1918*, ediția a II-a, București, s.n., 1972, pp. 464-466; Ioana Elena Ignat, *Viața cotidiană în Făgăraș în anul 1916: însemnările vicarului Iacob Popa*, Cluj-Napoca, Centrul de Studii Transilvane, 2011, pp. 136-183.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

ministrului de interne cu numărul 4845, din data de 31 august 1916, supravegherea și urmărirea „mişcărilor naționaliştilor români”.¹⁰

A doua etapă a măsurilor guvernamentale maghiare a avut un caracter represiv deoarece a prevăzut, pe de o parte, arestarea, încarcerarea și deportarea intelectualilor transilvăneni, acuzați de „trădare de patrie”, „simpatie față de Regatul Român”, „instigare împotriva autorităților”, „șpionaj în favoarea României”, iar, pe de altă parte, numirea unor comisari ministeriali maghiari în toate „preparandiile confesionale române”,¹¹ precum și instituirea unei „granițe culturale” de-a lungul lanțului carpatic, de la Orșova până la Vatra Dornei, ce însemna de fapt etatizarea și maghiarizarea tuturor școlilor confesionale românești ortodoxe și greco-catolice, în interesul „siguranței statului”.¹² Cu alte cuvinte, autoritățile maghiare au intenționat reținerea, încarcerarea și alungarea din mijlocul comunităților românești a liderilor formatori de opinie, în mod special a preoților,¹³ deoarece, după cum avea să noteze ulterior Sebastian Stanca, „[...] preoții au fost vestalele care au ținut pururea vie flacăra focului credinței naționale în poporul românesc”.¹⁴ În acest sens, conform istoricului Ioan Bolovan, autoritățile austro-ungare au procedat la înființarea unor instituții și la adoptarea unor măsuri speciale pentru coordonarea arestărilor și internărilor, în cadrul Ministerului de Interne de la Budapesta activând o secție specială

¹⁰ Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România*, pp. 464-465.

¹¹ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania în perioada dualismului (1867-1918)*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 1986, pp. 240-241.

¹² *Ibidem*, p. 242; de exemplu, conform unei statistici întocmite de Lazăr Triteanu, în anul 1919, în aceasta „graniță culturală” au fost înglobate circa 236 de școli confesionale ortodoxe din Arhiepiscopia Transilvaniei.

¹³ Petru Pinca, „Contribuția preoșimii române la înfăptuirea unirii de la 1 decembrie 1918”, în *Astra Blăjeană*, număr 4 (73), 2014, p. 6; Alexandru Moraru, *Biserica Ortodoxă Română între anii 1885-2000, volum III, Tom I, Biserică. Națiune. Cultură*, București, Editura Institutului Biblic și de Misiune al Bisericii Ortodoxe Române, 2006, pp. 565-569; Gheorghe Naghi, „Preoții din Banat și evenimentele anilor 1914-1918”, în *Mitropolia Banatului*, an XXVIII, număr 10-12, 1978, pp. 602-610.

¹⁴ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 42.

Mihai-Octavian Groza

a deportațiilor și internațiilor români, prezidată de consilierul ministerial Jekelfallussy Zoltán.¹⁵

O mărturie sugestivă referitoare la motivul arestării, încarcerării și deportării preoțimii românești din Transilvania a oferit-o cunoscutul romancier Liviu Rebreanu care, în romanul său *Pădurea spânzuraților*, publicat în anul 1922 în memoria fratelui său Emil, executat în timpul războiului, amintea două cazuri de preoți internați în Ungaria, protopopul octogenar Groza din Parva și preotul Constantin Boteanu, ambii arestați deoarece fuseseră percepuți drept „*periculoși pentru liniștea*” comunelor. Romancierul, care cunoștea atât de bine viața satului românesc, a subliniat totodată vina de care preoțimea română se făcea vinovată în fața autorităților austro-ungare, anume faptul că aceasta predica de la amvon păstrarea cu sfințenie a limbii și credinței strămoșești.¹⁶ Or, tocmai din aceste motive autoritățile austro-ungare, odată cu prelungirea conflictului, cu intrarea Regatului României în război și cu nemulțumirea crescândă a populației lipsită de cele necesare traiului de zi cu zi, au dorit, prin măsurile punitive luate la adresa clerului român din Transilvania, să evite escaladarea mișcării naționale românești, în slujba și în fruntea căreia se puseseră încă din veacul al XVIII-lea ierarhii, protopopii și clerul parohial.

Referitor la numărul preoților care au avut de suferit în perioada Marelui Război,¹⁷ preotul Sebastian Stanca (1878-1947)¹⁸

¹⁵ Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania*, p. 45.

¹⁶ Liviu Rebreanu, *Pădurea spânzuraților*, București, Editura Regis, 2007, passim; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 22.

¹⁷ Referitor la numărul total al celor care au avut de suferit, în urma unei anchete, realizate sub egida ASTRA în anii 1921-1922, s-a calculat un număr de 1734 de români arestați și internați în închisori și lagăre. Numărul acestora a fost însă cu siguranță mai mare, deputatul bucovinean Constantin Isopescu-Grecul vorbind despre circa 6000 de deținuți. Alte surse vorbesc despre „*sute și mii de români*” care au fost arestați, deportați sau bătuți și umiliți de autoritățile austro-ungare în cursul anilor 1916-1918 (Teodor V. Păcățian, *Jertfele românilor din Ardeal, Bănat, Crișana, Sătmar și Maramurăș, aduse în războiul mondial din anii 1914-1918*, Sibiu, Editura Asociațiunii, 1923, Anexa A, p. 25; Ion Popescu-Puțuri, Augustin Deac, *Unirea Transilvaniei cu România*, p. 468; Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania*, p. 45).

¹⁸ Un portret biobibliografic al preotului Sebastian Stanca a se vedea la Mihai-Octavian Groza, „Un cleric-cărturar uitat. Protopop stavrofor Sebastian Stanca”, în *Astra Salvensis*, an II, număr 4, 2014, pp. 85-93; Idem, „Un cleric cărturar a trist uitat: protopop stavrofor doctor Sebastian Stanca

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

a realizat și publicat în anul 1925, pe baza informațiilor colectate de la preoții închiși, internați și refugiați, următoarea statistică: 16 preotese și 252 preoți, ortodocși și uniți, din Transilvania și Banat, mai ales din vecinătatea graniței cu România (Caraș-Severin, Hațeg, Hunedoara, Sibiu, Făgăraș, Brașov, Covasna, Harghita, Mureș), internați în lagărele din jurul orașului Șoproon (astăzi în vestul Ungariei, la granița cu Austria); 3 preotese și 111 preoți ortodocși și uniți încarcerați în închisorile din Cluj, Făgăraș, Târgu-Mureș, Odorhei, Timișoara, Seghedin și Vaț; 106 preoți ortodocși și uniți obligați să se refugieze alături de armata română dincolo de Carpați; 15 preoți și-au pierdut viața în perioada arestului, interogațiilor, internărilor și a pribegiei, iar alți 28 decedând, în urma suferințelor și a lipsurilor îndurate, la scurtă vreme după ce au revenit la casele lor.¹⁹

O a doua statistică, întocmită și publicată la mijlocul anilor treizeci ai secolului trecut de Romulus Cândea (1886-1973),²⁰ cu referire doar la clericii Mitropoliei Ortodoxe cu sediul la Sibiu, prezintă următoarele date statistice: din Arhidieceza Ardealului (în care în anul 1915 slujeau 1037 de clerici: 930 preoți, 24 administratori parohiali, 54 capelani, 18 preoți pensionari, 2 arhimandriți și 9 diaconi)²¹ au fost internați 97 de preoți și 6 elevi seminariști, arestați 45 de preoți și pribegi 106 preoți; din Episcopia Aradului au fost internați 17 preoți, iar alți 12 au fost puși sub arest la domiciliu; din Episcopia Caransebeșului au fost internați 13 preoți și 3 elevi seminariști.²²

Cea de-a treia statistică a fost realizată către sfârșitul perioadei interbelice de către preotul profesor Grigore N. Popescu (1901-

(1878-1947). Viața, activitatea și opera", în *Analele Aradului*, an I, număr 1, 2015, pp. 614-630.

¹⁹ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 162.

²⁰ Un portret biobibliografic al preotului Romulus Cândea a se vedea la Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, ediția a III-a revăzută și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2014, pp. 120-121.

²¹ *Protocolul Sinodului ordinar al Arhidiecezei gr. orientale române din Transilvania ținută în anul 1916*, Sibiu, Tiparul Tipografiei Arhidiecezane, 1916, p. 74; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 24.

²² Romulus Cândea, „Biserica ardeleană în anii 1916-1918", în *Candela. Revistă teologică și bisericească*, an XXXVII, număr 10-11, 1926, pp. 244-253.

Mihai-Octavian Groza

1961)²³ care, în urma centralizării informațiilor primite de la autoritățile locale (primării și oficii notariale) și regionale (preturi de plasă și prefecturile județene) de pe întreg teritoriul țării, coroborate cu cifrele oferite de lucrarea lui Sebastian Stanca, a publicat, în anul 1940, o lucrare în două volume, intitulată sugestiv: *Preoțimea română și întregirea neamului*. În cel de-al doilea volum, este realizată o statistică alfabetică, pe județe, a tuturor clericilor arestați, judecați, încarcerați, internați în lagăre, refugiați sau care și-au pierdut viața în cursul războiului. La scara întregii României interbelice, statistica finală a preotului Grigore N. Popescu oferă următorul tablou: 252 preoți întemnițați (199 ortodocși și 53 greco-catolici), 208 preoți internați (166 ortodocși și 52 greco-catolici), 96 preoți refugiați (83 ortodocși și 13 greco-catolici), 130 preoți bătuți, maltratați (114 ortodocși și 16 greco-catolici), 21 preoți morți în temnițe și în urma suferințelor (20 ortodocși și 1 greco-catolic), 35 preoți uciși (31 ortodocși și 4 greco-catolici), 67 preoți naționaliști, „apărători ai populației” (53 ortodocși și 14 greco-catolici).²⁴

O ultimă statistică a fost realizată de către părintele academician Mircea Păcurariu care, pe baza celor trei statistici amintite mai sus, a altor titluri bibliografice și a unor date inedite, furnizate de Arhiva Mitropoliei Ardealului de la Sibiu, prezintă următoarea situație: 141 preoți închiși în diferite temnițe din Transilvania, Banat și Ungaria, 218 preoți deportați în Ungaria, 136 preoți refugiați în România, 10 preoți morți în închisori sau lagăre, 3 preoți morți în refugiu, 9 preoți uciși în toamna anului 1918 și primăvara anului 1919, 6 preoți condamnați la moarte și salvați de armata română sau de către cei păstoriți, 19 preoți decedați la scurt timp după eliberarea din temnițe și lagăre, 2 preoți alienați mintal din cauza tratamentului aplicat, 17 preotese și fiice de preoți încarcerate sau deportate, 6 elevi seminariști deportați, 7 elevi seminariști refugiați în România și 1 elev seminarist împușcat.²⁵

²³ Un portret biobibliografic al preotului Grigore N. Popescu a se vedea la Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 511-512.

²⁴ Grigore N. Popescu, *Preoțimea română și întregirea neamului, volum II, Temnițe și lagăre*, București, Tipografia Vremea, 1940, 357; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 25-26.

²⁵ Mircea Păcurariu, *Politica statului ungar față de Biserica românească din Transilvania*, pp. 179-199, 260-282; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 26-27.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

Dincolo de caracterul rigid, statistic, am considerat necesară redarea acestor cifre pentru a înfățișa o imagine matematică mai clară a dimensiunii suferinței preoțimii române din Transilvania în intervalul cronologic 1916-1918, cifrele demonstrând că slujitorii altarelor, liderii incontestabili ai poporului român din Transilvania, realitate constatată și de Nicolae Iorga care, în anul 1902, afirma că „[...] istoria Ardealului românesc e o istorie de sate și de preoți”,²⁶ au plătit, alături de alți intelectuali, un preț mult prea mare pentru faptul că și-au iubit limba, neamul și credința.²⁷

Pe lângă datele statistice, anchetele amintite mai sus, au meritul redării unor mărturii ale preoților români transilvăneni, referitoare la reținerea, încarcerarea și deportarea în Ungaria, precum și la despărțirea de familie, tratamentul și condițiile de încarcerare, alimentația sărăcăcioasă a celor deținuți etc.

Majoritatea fragmentelor memorialistice culese de preoții Sebastian Stanca, Romulus Cândea și Grigore N. Popescu, pomenesc ca și cauze ale ridicării și încarcerării clericilor comportamentul acestora în timpul campaniilor electorale, atitudinea față de procesul Memorandului,²⁸ „fraternizarea cu românii” și pomenirea regelui Ferdinand în timpul Sfintei Liturghii,²⁹ acuzațiile de spionaj în favoarea României,³⁰ tipărirea unor texte considerate „periculoase” (a se vedea cazul protopopului greco-catolic de Cluj, Elie (Ilie) Dăianu³¹ care, în lipsa unor dovezi concrete, a fost acuzat că a tipărit lucrarea *Rugăciunea românilor din Basarabia*,³² inclusiv apoi în broșura *Închinăciunea creștinului. Rugăciune pentru toate lipsele creștinilor de lege*

²⁶ Nicolae Iorga, *Sate și preoți din Ardeal*, ediție critică de I. Opreșan, București, Editura Saeculum I.O., 2007, p. 27.

²⁷ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 27-28.

²⁸ *Ibidem*, p. 73.

²⁹ *Ibidem*, p. 74.

³⁰ *Ibidem*, p. 195.

³¹ Un portret biobibliografic al preotului Elie (Ilie) Dăianu a se vedea la Ilie Dăianu, *Scrieri*, ediție îngrijită, prefață, note și bibliografie de Ilie Moise, Alba-Iulia, Editura Reîntregirea, 2010, pp. 5-16.

³² Publicată în anul 1912 cu prilejul comemorării a 100 de ani de la răpirea Basarabiei de către Imperiul Țarist, prin Tratatul de la București (16/28 mai 1812).

Mihai-Octavian Groza

românească) etc.³³ La toate acestea, conform mărturiei preotului Romulus Căndea, se adăugau furia, panica și disperarea autorităților austro-ungare³⁴ obligate să facă față atât frontului extern, cât și celui intern, măcinat de problemele naționale.

Demn de reținut este și faptul că majoritatea preoților, pentru a spori efectul produs de măsurile autorităților austro-ungare, au fost ridicați în timpul serviciului divin, elocventă, în acest sens, fiind mărturia preotului Aurel Nistor,³⁵ din Arpățac (astăzi Araci, județul Covasna): „[...] În ziua de Sântămărie, la sfârșitul serviciului divin, m-au deținut doi jandarmi, bruscându-mă și fără să-mi permită să mai dau fața cu familia. Legat între baionete m-au purtat prin sat spre groașa poporului”.³⁶ Aceasta metodă este dovedită și de mărturia studentului seminarist George Nichita Farcu care, într-o notă publicată în volumul dedicat împlinirii a douăzeci de ani de la Marea Unire, nota următoarele: „[...] unii preoți au fost ridicați chiar din altar, în timpul Sf[înteii] Liturghii. Nu i-au lăsat nici să termine serviciul divin săvârșind, nu numai o nelegiuire, ci și un sacrilegiu”.³⁷

Din lucrarea preotului Sebastian Stanca, dedicată contribuției preoților români transilvăneni la războiul pentru întregirea neamului, se desprinde calmul cu care acesta a întâmpinat momentul deținerii, menționând că: „[...] Ce mari și minunate sunt lucrările lui Dumnezeu în împărăția sufletului omenesc. În momentele cele mai grele ale vieții, dă acestui suflet energii neînchipuite. O liniște grozavă mi-a cuprins sufletul în aceste momente, liniștea înspăimântătoare, care ca un preludiu cuprinde natura întreagă în preajma furtunei ce clocote înăbușită în adâncime. Îmi făcusem repede seama cu mine. Dacă atâtea sute și mii de mucenici au sângerat pentru înfăptuirea unui ideal visat de veacuri, cu atât mai vârtos acum când înfăptuirea e în prag, reclamă acest ideal jertfă și mai multă de sânge. Iar dacă Dumnezeu mi-a scris ca și eu să dau acest tribut glorios și sfânt, fie voia Domnului. Acum înțeleg pe deplin, de ce cei mai mari nevinovați ai istoriei au pășit pe treptele eșafodului cu atâta liniște și

³³ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil (1917-1918)*, volum I, ediție îngrijită de Valentin Orga, Maria Aldea, Cosmin Budeancă, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2002, p. 10.

³⁴ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 236.

³⁵ Un portret biografic al preotului Aurel Nistor, a se vedea la: Ioan Lăcătușu, Aurel Nistor, *Aurel Nistor: o pagină din istoria bisericii și a neamului: volum de studii și documente*, Sfântu Gheorghe, Editura Carpații Răsăriteni, 1999.

³⁶ *Ibidem*, p. 100.

³⁷ George Nichita Farcu, „Evreul popă valah”, în volumul *Dozăzeci de ani de la Unire. Monografie comemorativă a unirii, volum I, Cum s-a făcut Unirea*, coordonat de Tiron Albani, Oradea, Institut de Arte Grafice „Grafica”, 1938, p. 73.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

bărbăție".³⁸ De reținut este faptul că o parte semnificativă a preoților români transilvăneni au avut această atitudine demnă, acceptând umilința încarcerării și deportării, pe când alții au preferat să plece în refugiu odată cu retragerea armatei române sau să se înroleze voluntari în armata austro-ungară ca preoți militari,³⁹ așezând crucea lângă sabie, după cum remarca Elie (Ilie) Dăianu.⁴⁰

Înainte de a fi internați în Ungaria, preoții au fost încarcerați și anchețați în închisorile Clujului, Odorheiului sau Seghedinului, fiind maltratați și înjosiți „ca cele mai urgisite animale, alături de toți tâlharii, vagabonzii, bicherii, baimanalele, țiganii și prostituatele”. Același Sebastian Stanca, într-o conferință susținută la Cluj în data de 6 martie 1927 și publicată ulterior în paginile gazetei

³⁸ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 46.

³⁹ Despre activitatea capelanilor militari români în timpul Primului Război Mondial a se vedea mai multe detalii la Mihai-Octavian Groza, „Preoții români transilvăneni pe fronturile Marelui Război”, în volumul *Scriseri pe alete. Lucrările Conferinței Naționale „O filă de istorie: om, societate, cultură în secolele XVII-XXI”*, coordonat de Anamaria Macavei, Roxana Dorina Pop, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2012, pp. 369-382; Mihai-Octavian Groza, „Despre activitatea preoților militari români transilvăneni în perioada Primului Război Mondial (1914-1919)”, în volumul *Administrație românească arădeană. Studii și comunicări din Banat-Crișana*, VIII, coordonat de Doru Sinaci, Emil Arbonie, Arad, „Vasile Goldiș” University Press, 2014, pp. 532-545; Ionela Zaharia, „The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary. Their Activities on the Italian Front”, în *Transylvanian Review*, volum XXIII, număr 4, 2014, pp. 43-54; Ionela Zaharia, „Clerul militar român din Austro-Ungaria (1914-1918)”, în *Misiunea. Revista Centrului de Cercetare a Conlucrării Bisericii Ortodoxe cu Armata României „General Paul Teodorescu”*, an II, număr 1 (2), 2015, pp. 119-123; Ionela Zaharia, „The Romanian Military Clergy from Austria-Hungary: Their Activities in the Prisoners of War Camps during World War I”, în volumul *The First World War. Analysis and Interpretation*, I, coordonat de Antonello Biagini, Giovanni Motta, Cambridge, Cambridge Scholars Publishing, 2015, pp. 323-337; Valeria Soroștineanu, „Preoții militari din Arhiepiscopia Ortodoxă a Ardealului în Primul Război Mondial”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, coordonat de Ioan Bolovan, Gheorghe Cojocaru, Oana Mihaela Tămaș, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană/Centrul de Studii Transilvane, 2015, pp. 345-358.

⁴⁰ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil*, volum II, p. 94.

Mihai-Octavian Groza

„Renașterea”,⁴¹ mărturisea că această etapă a fost una din cele mai înjositoare, preoții fiind obligați să doarmă „pe scândurile goale, fără nici un fel de așternut”, să suporte prezența elementelor de la marginea societății, „figăniile și prostituatele, care se dezbrăcau în fața lor și cu vorbe și gesturi triviale își băteau joc de ei”, să rabde de foame, căci „alimentația varia după felul închisorii, dar în cele mai multe închisori numai odată pe zi, o bucată de pâine neagră și uscată”. Deasupra tuturor a stat tratamentul brutal aplicat în timpul investigațiilor, același document precizând următoarele: „[...] legați în lanțuri, care le tăiau în carne, deținuții erau târați în fața judeului de instrucție. Interogatoriile erau însoțite de pâlmi, pumni, ghionturi și maltratări. Bieții mucenici se întorceau în celule cu degetele zdrobite de ciocane, cu picioarele ucise de potcoavele cizmelor jandarmilor, cu răni adânci în piept, în brațe, în spate și plini de sânge cu obrazul umflat și plin de vânătăi, cu unghiile și părul smuls, cu capul plin de cocori. Pe mulți îi aduceau, pe sus, schingiuiți și mai mult morți și îi aruncau cu injurături sălbatice în mijlocul celulei ca pe niște boituri netrebnice”.⁴² Alimentația precară și lipsa igienei sunt tot atât de des invocate, ilustrativă în acest sens fiind mărturia preotului Romul Jurchescu, din localitatea Peștere (Caraș-Severin), închis la Seghedin: „În temniță căpătam de mâncare odată la zi, o bucată de pâine și ceva lături căldărite. Din coada lingurii mi-am făcut cuțit, ascuțind-o de piciorul patului, ca să taie pâinea, pe care o tăiam bucățele și o uscam în fereastră ca să ajungă de pe o zi pe alta. Dimineața nu mâncam nimica, iar seara, cina era clopotul de culcare și rugăciunea de odihnă. Eram silit să frec singur podelele celulei [...] Păduchii și răia mă chinuiau groaznic”.⁴³ Toate acestea le-au distrus sănătatea și vlăguit trupurile, însă nu au reușit să le zdruncine credința pentru că, așa cum remarca Elie (Ilie) Dăianu, suferințele au „durut, fără să mă doară; m-a jignit, fără să mă rănească; m-a rănit, fără să mă răpună, pentru că m-a atins într-un punct în care nu sunt vulnerabil”.⁴⁴

Odată scăpați de furia anchetatorilor, cei mai mulți preoți au fost expulzați în interiorul Ungariei, memoria colectivă reținând condițiile inumane în care aceștia au călătorit, precum și umiliința

⁴¹ Un scurt istoric al acesteia se vedea la Ștefan Iloaie, „Episcopul Nicolae Ivan și începuturile revistei *Renașterea*”, în *Tabor*, an X, număr 2, 2016, pp. 38-42.

⁴² Sebastian Stanca, „Carmen saeculare. Preoțimea română din Ardeal în slujba idealului național”, în *Renașterea. Organul oficial al Eparhiei Ortodoxe Române a Vadului, Feleacului, Geoagiului și Clujului*, an V, număr 15, 10 aprilie 1927, pp. 5-6.

⁴³ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 86.

⁴⁴ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil*, volum I, p. 40.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

la care au fost supuși: „[...] După o zi de chin, istovitor de lung, ni se ia naționalul cu sentința: Pabod na Șopron. Un ordin laconic ne înșiruire în rânduri de câte doi și ne pornește spre gară, înconjuțați de toate părțile de jandarmi cu arma în mână și detectivi cu revolverele trase. Un detectiv evreu ne destinează un vagon de cărbuni somându-ne să-l ocupăm. Dibuind prin întunericul vagonului, m-am trezit cu un picior într-un vas cu apă, iar cu celălalt pe botul unui porc, care își făcea liniștit digestia nocturnă. Protestul indignat al porcului a fost secondat de alți patru tovarăși voluminoși. Am protestat și noi, detectivii ne ziceau să ocupăm vagonul, căci acolo suntem noi buni, cu porcii [...] Din grația șefului, ne-am instalat în alt vagon, tot de cărbuni [...] Îngheșuiala ne prinde bine. După zăbuciumul sufletesc al unei zile trudite ne cuprinde moleșeala și ne biruie. Uruitul roatelor își cântă melodia monotonă care ne amortește simțurile [...] Scândurile vagonului, presărate cu rămășițe de cărbuni, taie vântul în carnea trupului istovit [...] Un vânt rătăcitor dinspre apus urzește o pânză de nori care deodată cu noaptea începe să cearnă o ploaie măruntă și rece. Ploaia biciuită de vânt ne bate în față, strașina pălăriilor ne picură boabe reci de apă pe umeri și pe genunchi și fluidul se furiează până la piele, fulgerând cu fiecare strop fiori reci în vinele noastre”.⁴⁵

Ajunși la destinația finală aceștia sunt pur și simplu abandonați în necunoscut, obligați să se descurce singuri, să își găsească un adăpost, o sursă de alimentare: „[...] Zdrobiți, amărâți, flămânzi și nenorociți ne târâm la poliția de graniță, de aici la pretură, unde prim-pretorul Blasek, de origine slovac, cu afabilitate cavalească, ne ia naționalul și ne dă libertate să ieșim singuri în oraș. Scăpați de tutela urgisită a agenților secreți care ne-au purtat pe la icoane, ca pe cei din urmă tâlhari, răsufilăm mai ușor”.⁴⁶

Sebastian Stanca, într-un stil plastic, a descris momentul ajungerii în localitatea Rust, limitrofă orașului Șopron, menționând că: „[...] În amurgul serii de 5 septembrie pe când ciurzile de vite coboară de pe colină intram în sat și amestecați cu aceste vite blânde, care căscau ochii mari la veneticii necunoscuți, ne facem intrarea „festivă” în cuibul, care avea să închidă pe lungă vreme cu lanțurile nelegiuirilor suspinele sufletelor noastre obosite. Un polițai ursuz ne ia din nou pomelnicul și după ce ne cetește regulile aspre ale internării de dă drumul în comună. Zadarnică ne-a fost reclamația că n-avem bani, n-avem haine, n-avem alimente,

⁴⁵ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 49-50.

⁴⁶ *Ibidem*, p. 53.

Mihai-Octavian Groza

*n-avem nimic și zadarnică cererea ca să ne dea un adăpost. O ridicare din umeri a fost tot răspunsul. Noroc că în comună erau multe case goale, pe care mai cu binele, mai cu forța le ocupam câte doi-trei în tovărășie”.*⁴⁷

Cu același lux de amănunte, Sebastian Stanca a descris și viața exilaților („*expuși primejdiei de a pieri aici de foame*”),⁴⁸ relația cu autoritățile maghiare (cărora „*suferința noastră le oferă prilej de plăcere și satisfacție*”),⁴⁹ lipsa de ocupație a celor internați („*lipsiți de orice ocupație fizică și intelectuală nu ne rămâne alta decât să hoinărim vagabonzi pe uliți, pe malul lacului și prin vii*”),⁵⁰ precum și alimentația precară („*Cu alimentația o ducem tot mai rău. Voluminoasa noastră cârciumărița ne înăsprește tratamentul din zi în zi. Carnea de bou bătrân pusă la fiert la 11 ni se așterne caldă la ora 12, garnisită cu legume crude, stropite cu apă rece și oțet. Zgârciurile de stomac ne silesc adeseori să postim ziua întreagă*”).⁵¹

Izolarea, lipsa unor activități fizice sau intelectuale, contactele sporadice cu familia prin intermediul corespondenței, precum și atenta supraveghere a autorităților îi determină pe internați să își găsească o cale de refugiu: „*[...] singurul loc de refugiu ne este cimitirul și o poieniță de lângă el, unde suntem feriți de ochii spionilor ce ne pasc la tot pasul*”. Încercările repetate de ocupare a unor posturi rămase vacante din cauza războiului, care să le permită preoților un minim de decență, au fost primite cu ostilitate de autoritățile maghiare: „*[...] După ce pe urma mobilizării, unele oficii publice au rămas fără slujbași ne adresăm primăriei locale, oferindu-ne serviciile în schimbul unei remunerații modeste, din care să ne putem susține. Răspunsul obraznic și jignitor nu întârzie: ca oameni periculoși pentru interesele statului nu putem fi aplicați la nici un fel de serviciu public*”, singura posibilitate fiind aceea a colaborării cu populația locală în sectorul agricol.⁵²

Unul dintre cei mai mari dușmani a fost, folosind o sintagmă consacrată de istoriografie, „generalul iarnă”, asprimea iernii influențând comportamentul preoților români transilvăneni internați în Ungaria, nevoiți să își asigure singuri, prin orice mijloace, sursa de încălzire: „*[...] Frigul se întetește. În urmă sosește un transport de cărbuni și petrol. Dar nu pe seama noastră. Nevoia, care iscodeste multe soluții, ne îndeamnă să mituim cu câteva coroane pe bătrânul servitor al primăriei. Bacșișul deschide poarta ferecată a pivniței uriașe și sub scutul întunericului de seară ne strecurăm domol în catacomba seculară, cu*

⁴⁷ *Ibidem*, pp. 54-55.

⁴⁸ *Ibidem*, p. 56.

⁴⁹ *Ibidem*, p. 57.

⁵⁰ *Ibidem*, p. 58.

⁵¹ *Ibidem*.

⁵² *Ibidem*, p. 59.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

sticle culese de pe maidanele din capul satului și cu saci împrumutați de la băcanul evreu [...] Prețioasele materii, plătite de noi, îl duce în ispită să ne repete operația încă de două-trei ori până în noaptea târziu și suntem fericiți că cel puțin pe câtva timp putem lupta cu frigul”⁵³

Având credința că în orașul Sopron traiul era mai confortabil, o parte a preoților internați în localitățile limitrofe, printre care s-a aflat și preotul Sebastian Stanca, și-au cerut transferul în oraș, curând având să constate că atmosfera de aici era mult mai apăsătoare, fiind încântiruiți în mahalaua orașului, „[...] în locuințe acomodate șubredeii noastre situații financiare”, supravegheați la fiecare pas și obligați să se prezinte la poliție de două ori pe săptămână, „[...] cu opreliștea strictă de a cerceta localurile publice și ieșirea din oraș”⁵⁴

La începutul anului 1917, în urma numeroaselor intervenții ale populației locale, depășită de situație și incapabilă să întrețină numărul mare de încarcerați,⁵⁵ autoritățile maghiare au procedat la eliberarea unui însemnat număr de deținuți. Eliberarea nu le-a adus preoților români transilvăneni ușurarea situației, dimpotrivă, odată întorși acasă și-au aflat avutul „pustiu”, în „jaf și miserie”, fiind obligați să se prezinte săptămânal la poliție și să suporte supravegherea fiecărei acțiuni de către organele de ordine maghiare.⁵⁶

Cu toate acestea, după părerea noastră, deținerea, încarcerarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria a fost exagerat comparată, de unii istorici, cu sistemul concentraționar din perioada comunistă.⁵⁷ Trebuie precizat că cei deținuți și deportați au beneficiat de o „pensie” de internare (care varia de la

⁵³ *Ibidem*, pp. 63-64.

⁵⁴ *Ibidem*, p. 64.

⁵⁵ Conform istoricului Ioan Bolovan în cele circa 12-15 comune din jurul orașului Sopron, erau internate între 2000-3000 de persoane (preoți, profesori, învățători). Pentru mai multe detalii a se vedea Ioan Bolovan, *Primul Război Mondial și realitățile demografice din Transilvania*, p. 41.

⁵⁶ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 67.

⁵⁷ Aceasta teorie este susținută și de istoricii Stéphane Audoin-Rouzeau și Annette Becker, care afirmă că „[...] fenomenul concentraționar nu e sinonim cu sistemul concentraționar. Căci întâlnim aici o dezordine incoerentă și adesea improvizată, din cauza războiului totalizat care determină închiderea dușmanilor, fie că sunt luați de pe câmpul de luptă propriu-zis, fie din teritoriile străbătute sau ocupate de trupe”. Mai multe detalii a se vedea la Stéphane Audoin-Rouzeau, Annette Becker, *Războiul redescoperit*, p. 98.

Mihai-Octavian Groza

câteva coroane, până la câteva zeci de coroane și care îi permitea celui deținut asigurarea unui minim alimentar), de colete cu alimente expediate de familii sau de diferitele bănci și asociații românești (băncile Albina din Sibiu, Victoria din Arad și Ardeleana din Orăștie fiind cele mai active în acest sens), puteau trimite și primi corespondențe, aveau acces la diferitele periodice ale vremii, inconvenientul, pentru un intelectual, fiind arestul la un domiciliu stabilit, într-un teritoriu străin, condițiile improprii, ocară populației maghiare, precum și limbajul aspru și jignitor utilizat de autoritățile de ordine austro-ungare în raportul cu deținuții.

Demn de reținut este și faptul că de aceste măsuri nu a fost scutită nici conducerea superioară a celor două biserici românești transilvănene, în intervalul 1916-1917 atât membrii Consistoriului ortodox de la Sibiu, cât și ai celui greco-catolic de la Blaj, fiind mutați în „refugiu”,⁵⁸ împreună cu cele două seminarii teologico-pedagogice, la Oradea-Mare, departe de linia frontului, de unde activitatea acestora putea fi mai ușor supravegheată.⁵⁹

Prăbușirea fronturilor, dezagregarea monarhiei austro-ungare, izbucnirea revoluției, preluarea puterii politico-administrative de către români, prin intermediul consiliilor naționale și realizarea actului unirii cu Regatul României, nu îi vor scuti pe preoți de suferințe, aceștia căzând victime trupelor bolșevice maghiare ce operau pe teritoriul Transilvaniei, situația acestora înrăutățindu-se pe măsura înaintării armatei române: „[...] teroarea devenea tot mai violentă cu cât armata roșie se vedea silită să se retragă din fața armatei române. Asasinatele se țineau lanț. Oamenii, a căror figură nu le plăcea teroriștilor, erau acuzați de spioni ai armatei române, pe simpla bănuială și erau uciși fără nici o judecată. Ba unii erau torturați grozav ca să denunțe pe cei ce au legături cu armata română și în baza numelor pronunțate au fost

⁵⁸ Istoriografia românească folosește termenul de „refugiu”, greșit din punctul nostru de vedere. Termenul mai corect este cel de „internare”, mutarea reprezentanților celor două biserici românești transilvănene la Oradea-Mare fiind un act de forță, săvârșit de autoritățile maghiare.

⁵⁹ Sebastian Stanca, *Contribuția preoșimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 123-124, 231; Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, p. 79; Marius Eppel, *Un mitropolit și epoca sa. Vasile Mangra (1850-1918)*, Cluj-Napoca, Presa Universitară Clujeană, 2006, pp. 370-372; Mirela Popa-Andrei, Diana Covaci, „The Ecclesiastical Authorities' Refuge from the Advancing Frontlines during World War I. Case Studies: Oradea (1916-1917)”, în volumul *Primul Război Mondial. Perspectivă istorică și istoriografică*, pp. 377-388.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

arestați, schingiuiți și uciși mulți intelectuali și țărani".⁶⁰ De asemenea, după ocuparea Banatului de către trupele sârbești, în urma convenției de armistițiu dintre Antanta și Ungaria, încheiată la 13 noiembrie 1918, la Belgrad, după refuzul preoților de a pomeni pe regele Petru al Serbiei, în locul regelui Ferdinand al României, la Sfânta Liturghie, sârbii, comportându-se ca o adevărată armată de ocupație,⁶¹ au inițiat o serie de persecuții antiromânești, preoții fiind cei mai avizați, un număr semnificativ fiind arestați și închiși la Vârșeț și Belgrad.⁶²

Lipsiți de „păstorii sufletești” românii transilvăneni au avut, din punct de vedere spiritual, mult de suferit, preoții rămăși acasă fiind incapabili să satisfacă toate nevoile celor păstoriti: „[...] Preoții rămăși încă pe la vetrele lor nu izbuteau să satisfacă nevoile sufletești ale tuturor; și în multe sate morții trebuiau înmormântați fără preot; copii nou-născuți rămăneau nebotezați. Când un preot venea să facă serviciu divin, era o adevărată sărbătoare”.⁶³ Luând ca și exemplu comitatul Treiscaune, Romulus Căndea sublinia faptul că preoții români erau atât de rari, încât „[...] poporul credincios venea ca în pelerinaj din toate părțile la preotul nostru militar și-l ruga să le servească la biserică măcar odată” (de altfel, la insistențele Consistoriului din Sibiu, acest preot militar, pe numele său Aurel Crăciunescu,⁶⁴ cu permisiunea comandamentului militar austro-ungar, a primit învoire pentru a săvârși serviciul divin în satele lipsite de preot).⁶⁵

⁶⁰ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 142.

⁶¹ Pentru mai multe detalii a se vedea: Carmen Albert, „Ocupația sârbă din Banat în memorialistica bănățeană”, în *Analele Banatului*, număr XIX, 2011, pp. 449-456.

⁶² Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 149-150; Daniel Alic, *Eparhia Caransebeșului în perioada păstoririi episcopului Miron Cristea: 1910-1919. Biserică și societate*, Cluj-Napoca/Caransebeș, Presa Universitară Clujeană/Editura Episcopiei Caransebeșului, 2013, pp. 364-381.

⁶³ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 240.

⁶⁴ Un portret biobibliografic al preotului Aurel Crăciunescu a se vedea la Mircea Păcurariu, *Dicționarul teologilor români*, pp. 186-187; Idem, *Cărturari sibieni de altădată*, ediție întregită și adăugită, Sibiu, Editura Andreiana, 2015, pp. 437-440; Idem, *Două sute de ani de învățământ teologic la Sibiu, 1786-1986*, Sibiu, s.n., 1987, pp. 295-296.

⁶⁵ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, pp. 240-241.

Mihai-Octavian Groza

Lipsa preoților, cumulată cu sărăcia, cu rechizițiile, colectele și împrumuturile de război, au creat, conform Eugeniei Bârlea, o stare de alertă, de suprasolicitare psihică, de demoralizare și de degradare a moravurilor, în numeroase localități fiind înregistrate cazuri de concubinaj, de nașteri ilegite, alcoolism, comportament imoral, viață dezordonată etc.⁶⁶

Arestarea și internarea preoților, suferințele și umilințele îndurate, depărtarea și dorul de casă al acestora, a dat naștere unei adevărate literaturi a detenției, exponenții principali ai acestui curent fiind, de departe, preoții Sebastian Stanca și Elie (Ilie) Dăianu. Pe lângă scurtele schițe memorialistice inserate în deschiderea anchetei publicate în anul 1925, Sebastian Stanca și-a exprimat dorul de casă, de familie, greutățile detenției, într-o serie de poeme, impregnate de o sensibilitate aparte, trimise de acesta redacției ziarului „Telegraful Român” și publicate în paginile acestuia: „În exil”,⁶⁷ „Dor de țară”,⁶⁸ „Trist”,⁶⁹ „Resignare”,⁷⁰ „Toamnă”,⁷¹ „Vântul”,⁷² „Toamnă târzie”,⁷³ „În cimitir”,⁷⁴ „Rugăciune”.⁷⁵ Observăm, chiar din titlurile poeziilor, că singurătatea și dorul de meleagurile natale sunt motivele regăsite în majoritatea poemelor compuse de Sebastian Stanca în exil: „*Vremea trece, / n al meu suflet / Crește jalea val cu val, / Când te-oi mai vedea eu iară / Mult iubitul meu Ardeal?*” („În exil”), „*Gându-mi zboară'n depărtare / Drum de țară până'n zare, / Trece'n fugă deal cu deal / La iubitul meu Ardeal / Văd pe culmi un mândru plai, / Unde adesea mă purtai / Doina de mi-o trăgănai. / Turma iese'n alunis / Din buceagul de-*

⁶⁶ Eugenia Bârlea, *Perspectiva lumii rurale asupra Primului Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Argonaut, 2004, pp. 126-130.

⁶⁷ Sebastian Stanca, „În exil”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 16, sâmbătă 4/17 martie 1917.

⁶⁸ Idem, „Dor de țară”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 17, marți 7/20 martie 1917.

⁶⁹ Idem, „Trist”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 19, marți 14/27 martie 1917.

⁷⁰ Idem, „Resignare”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 20, sâmbătă 18/31 martie 1917.

⁷¹ Idem, „Toamnă”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 21, marți 21 martie/3 aprilie 1917.

⁷² Idem, „Vântul”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 22, sâmbătă 25 martie/7 aprilie 1917.

⁷³ Idem, „Toamnă târzie”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 24, joi 6/19 aprilie 1917.

⁷⁴ Idem, „În cimitir”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 26, joi 13/26 aprilie 1917.

⁷⁵ Idem, „Rugăciune”, în *Telegraful Român*, an LXV, număr 40, marți 30 mai/12 iunie 1917.

"From the less known History of the Great War. The Establishment of „Cultural Border”, Arrests, Incarceration and Deportation of Romanian Priests from Transylvania in Hungary (1916-1918)", *Astra Salvensis*, III (2016), no. 3, p. 43-61

aluniș/Doina glasul și-l înstrună/Și de multă voie bună/Sună codrul de răsună" („Dor de țară”), „Mi dor de chipul scump al țării mele/Și-l caut cu ochii-n zărea de mătășă/Dar plâng nemângâiat și'n suflet se pogoară/Povara grea a dorului de casă” („Trist”), iar exemplele pot continua. Elie (Ilie) Dăianu, protopopul greco-catolic al Clujului, este memorialistul detenției prin excelență, acesta dedicând perioadei petrecute în Șoproon nu mai puțin de 48 de caiete, însumând circa 1000 de file, o adevărată cronică a suferințelor îndurate. Pe lângă trăirile personale, emoțiile, sentimentele de frustrare, acesta a dedicat un spațiu considerabil evenimentelor istorice, evenimentelor politice, decupajelor din presa vremii, preocupărilor sale culturale, detaliilor legate de alimentație, prognoze meteo, evoluția naturii, precum și însemnărilor autobiografice. Conform editorilor acestor însemnări, acestea „reconstituie imaginea unei lumi bulversate de război, măcinate de griji, sărăcite și înfometate, doritoare de pace”.⁷⁶ Pe lângă paginile consemnate de cei doi preoți amintiți mai sus, fragmente memorialistice consistente despre internarea preoților în Ungaria au lăsat Septimiu Popa (cu lucrarea *Temnițele Clujului. Din însemnările unui popă românesc*, publicată în anul 1937)⁷⁷ și George Moldovan (cu lucrarea *Fragmente din viața internaților smulși de la vetrele lor de deregătorii maghiare și duși prin lumi streine după intrarea României în războiu, 1916-1918*, publicată în anul 1919).⁷⁸

La capătul acestor considerații, observăm că în ceea ce privește prigoana îndreptată împotriva liderilor formatori de opinie, în special a preoților, putem vorbi despre trei ipostaze: clerici „refugiați” în orașele de graniță (cu o relativă libertate de mișcare), clerici „internați” într-o anumită localitate în interiorul Ungariei și clerici „întemnițați”. Despre condiția fiecărei categorii de prizonieri, episcopul Roman Ciorogariu remarca următoarele: „[...] soarta celor dintâi era neplăcută, dar suportabilă. Internații din Șoproon aveau 1 coroană pe zi pentru întreținere din care trebuia să trăiască, căci cea mai mare parte era tăiată de casă și familia lor, care i-ar fi putut ajuta. Unicul lor noroc a fost că populația germană din Șoproon îi privea

⁷⁶ Elie Dăianu, *Însemnări din închisoare și exil*, p. 14.

⁷⁷ Septimiu Popa, *Temnițele Clujului. Din însemnările unui popă românesc*, Cluj, Institutul de Literatură și Tipografie „Minerva” S.A., 1937.

⁷⁸ George Moldovan, *Fragmente din viața internaților smulși de la vetrele lor de deregătorii maghiare și duși prin lumi streine după intrarea României în războiu, 1916-1918*, Orăștie, Tipografia Libertatea, 1919.

Mihai-Octavian Groza

*drept refugiați și pe internați, ceea ce le-a ușurat, în câteva rânduri, condițiile de trai. Dar întemnițării din Aiud, Cluj, Seghedin etc. îndurau groaza temnițelor grele și a judecării la moarte”.*⁷⁹

Cum afirmam și în rândurile de mai sus instituirea „graniței culturale”, arestarea, internarea și deportarea preoților români transilvăneni în Ungaria pe de-o parte, refugiarea unor preoți dincolo de Munții Carpați în Vechiul Regat și Basarabia, precum și înrolarea benevolă în armata austro-ungară ca preoți militari pe de altă parte, s-a resimțit atât la nivelul comunităților românești, lipsite de liderii spirituali și politici, cât și la nivelul individului simplu rămas, fără îndrumare spirituală, pradă diferitelor tentații și deprecierii moravurilor. Fără a avea vreo pretenție de exhaustivitate, demersul nostru și-a propus prezentarea unui episod foarte puțin cunoscut din istoria noastră națională, care înfățișează experiența individuală și colectivă din perioada Primului Război Mondial a unui segment social-profesional și vocațional-cultural, care a exercitat în istoria românilor o influență majoră asupra comunităților românești și a națiunii în ansamblul său,⁸⁰ în speranța că rezultatele la care am ajuns vor constitui un punct de plecare în analizarea detaliată a fenomenului.

⁷⁹ Roman Ciorogariu, *Zile trăite*, p. 79; Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 232.

⁸⁰ Sebastian Stanca, *Contribuția preoțimii române din Ardeal la războiul pentru întregirea neamului*, p. 32.